

Andreas Kaplony & Michael Marx (ed.). *Qur'ān Quotations Preserved on Papyrus Documents, 7th – 10th Centuries And The Problem of Carbon Dating Early Qur'āns*. Leiden & Boston: Brill, 2019. XVI+247 s. ISBN: 978-90-04-35891-1*

ESRA GÖZELER

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
egozeler@divinity.ankara.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-5439-9887>

Akademik yayıncılıkta 300 yılın üzerinde köklü bir geçmişe sahip Brill Yayınevi Kur'an araştırmaları alanında *Documenta Coranica* ismiyle yeni bir yayın serisi başlattı. Bu çalışma *Coranica* (2011-2014) ve *Paleocoran* (2015-2018) projeleri çerçevesinde kurulan Alman-Fransız iş birliğine dayanmaktadır. Bu yayın serisinin editörleri François Déroche, Michael Marx, Angelika Neuwirth ve Christian Julien Robin, Batı'daki Kur'an ve tefsir çalışmalarının öncü isimleridir. *Documenta Coranica* yayın serisi, elyazmalarına ve diğer kaynaklara dayanarak Kur'an metninin tarihini incelemeye tahsis edilmiştir. Bu çerçevede erken dönem Kur'an elyazmalarının tıpkıbasımının (*facsimile*) transliterasyon ve açıklamalarıyla birlikte yayımlanması amaçlanmıştır. Böylece bu yayın serisiyle Kur'an tarihi araştırmaları için parşömen, papirüs, yazıt ve kitabeler üzerindeki Kur'an sayfaları veya ayet iktibasları birer kaynak olarak ulaşılabilir hale gelmektedir.¹

Documenta Coranica yayın serisi iki bölümden oluşmaktadır: (1) *Manuscripta* [Elyazmaları]: Bir sayfasında Kur'an elyazmasının tıpkıbasımı bulunurken karşı sayfasında satır sırası gözetilerek Arapça transliterasyonuna yer verilmektedir. Bununla birlikte her bir elyazmasının kodikoloji, paleografi, ortografi, kıraat, ayet numaralandırma gibi muhteva ve biçim özellikleri incelenmektedir. (2) *Testimonia* et *Studia* [Deliller ve

* Katkı ve tashihlerinden dolayı Halis Albayrak, Yasin Meral, Recep Gürkan Göktaş ve Tuba Karaşahin'e teşekkür ederim.

¹ *Documenta Coranica*, <https://brill.com/view/serial/DOCO> (05.11.2021)

İncelemeler]: Kur'an tarihine dair hem papirüs, taş yazıt/kitabe vb. üzerinde hem de tefsir, rivayet ve dil kaynaklarında yer alan maddi delilleri konu edinmektedir.²

Documenta Coranica serisinden halihazırda iki eser yayımlanmıştır. Birincisi Éléonore Cellard tarafından yayına hazırlanan *Codex Amrensis 1* (2018) isimli çalışmadır. *Codex Amrensis 1* günümüzde dört farklı koleksiyonda bulunan 75 varaklık Kur'an elyazmasının (8. yüzyıl) tıpkıbasımını ve Arapça açıklamalı transliterasyonunu içermektedir. Bir zamanlar tamamı 'Amr b. el-‘Aş Camii Kütüphanesinde (el-Fustât) bulunan bu elyazmaları bugün Rusya Milli Kütüphanesi (St. Petersburg), Fransa Milli Kütüphanesi (BNF Paris), Doha İslam Eserleri Müzesi ve Nasser D. Khalili İslam Eserleri (Londra) koleksiyonlarında mevcuttur.³ Eserde Fransızca bir giriş metniyle birlikte Arapça ve İngilizce özet bulunmaktadır.

Documenta Coranica serisinin ikinci eseri *Qur'ân Quotations Preserved on Papyrus Documents, 7th – 10th Centuries And The Problem of Carbon Dating Early Qur'âns*, Andreas Kaplony⁴ ve Michael Marx'ın⁵ editörlüğünde 2019 yılında yayımlanmıştır.⁶ Eserde takdim yazısı ve altı makale bulunmaktadır. Bu çalışmanın iki temel konusu vardır. Birincisi 7-10. yüzyıllar arasında papirüsler üzerine yazılmış Kur'an sayfalarının veya ayet iktibaslarının tespiti ve analizidir. Kitabın dört makalesi bu konuya tahsis edilmiştir. İkincisi ise kadim Kur'an elyazmalarının radyokarbon testiyle (¹⁴C) tarihlendirilmesidir. Kitabın diğer iki makalesi bu meseleyi tartışmaktadır. Eser, Kaplony'nin çalışmanın metodolojisini açıkladığı takdim yazısıyla başlamaktadır.

Kaplony yazısına araştırmacıların çoğunun üç konuya dair görüş birliğinde olduğunu belirterek giriş yapmaktadır. Birinci konu: Kur'an 23 yıllık nüzul sürecinde Arap dilinde ve Arap alfabesiyle Mekke ve Medine'de yazılmıştır (632 yılına kadar). İkinci konu: Emevîler öncesinden başlayarak Abbâsîlerin kuruluş dönemine kadar (632-800) tek resmî metin şeklini almıştır. Üçüncü konu: Arapçanın hem konuşma (*lingua franca*) hem de yazım (*scripture franca*) için geçerli ortak dil olması Fâtımîler dönemi ve

² *Documenta Coranica*, <https://brill.com/view/serial/DOCO> (05.11.2021)

³ Éléonore Cellard, *Codex Amrensis 1* (Leiden: Brill, 2018).

⁴ Kaplony, Ludwig-Maximilians Üniversitesi (Münih) Arapça ve İslam Araştırmaları kürsüsünün başkanıdır.

⁵ Marx, BBAW *Corpus Coranicum* Projesi (Berlin/Potsdam) araştırma direktörüdür.

⁶ Kitaptaki makaleler Michael Josef Marx, Daniel Potthast (Münih Ludwig-Maximilians Üniversitesi), Leonora Sonogo (Münih Ludwig-Maximilians Üniversitesi), Ursula Bsees (BBAW *Corpus Coranicum* Projesi), Eva Mira Youssef-Grob (Zürih Üniversitesi ve ETH Zurich) ve Tobias J. Jocham (BBAW *Corpus Coranicum* Projesi) tarafından kaleme alınmıştır.

sonrasında (800-1000) İslam kültürünü son derece etkilemiştir. Bu üç konu üç ayrı zaman dilimine işaret etmektedir ve her bir zaman diliminin kaynakları farklıdır. Kaplony'ye göre birinci konu ve dönem için temel kaynak Kur'an metninin kendisidir. Bununla birlikte Kıryetu'l-Fāv, Dedān/el-'Ulā, el-Hıcr/Medā'in Şālih ve Teymā' gibi Batı Arabistan'da bulunan kitabeler, putlar, adaklar vb. o dönemde yazının ne için kullanıldığını belirlemektedir. İslam öncesi Arap şiiri de yazının kullanımı hakkında bilgi vermektedir (ss.VII-VIII). İkinci ve üçüncü dönemlerde Kur'an'ın nasıl kullanıldığına dair kaynaklar ise "belirli ve zengindir." Bu sebeple Kaplony, bu dönemlerden günümüze ulaşan Kur'an elyazmalarını; surelerin tertibi, besmelenin kullanımını ve *el-hurūfu'l-muqatta'a* gibi Kur'an metninin tarihine dair izleri açıklamak için kullanabileceğimizi ifade etmektedir (s.VIII). Ona göre "kitabeler, paralar, papirüs ve parşömen belgeler, elyazmaları ve çömlek, çini gibi objeler" üzerinde Kur'an'ın nasıl iktibas edildiğinin ve yer aldığı kontrol edilmesi gerekmektedir (s.VIII). Böylece takdim yazısı kitabın iki amacı olduğunu belirterek sonuçlanmaktadır. Bunlar (1) ikinci ve üçüncü dönemde (632-1000) papirüs Kur'an sayfalarının ve ayet iktibaslarının incelenmesi ve (2) radyokarbon testinin elyazmalarını tarihlendirmede nasıl kullanılacağına değerlendirilmesidir (s.VIII-IX).

Papirüsler Üzerine Yazılan Kur'an Sayfaları/Ayetler

Birinci bölüm kitaba giriş mahiyetinde olmakla birlikte Kur'an metnini içeren 13 papirüsün neşri ve analizini sunmaktadır. Giriş safhasında bu eserin ortaya çıkışına temel olan proje süreci açıklanmıştır. Buna göre *Coranica* projesinin ilk amacı erken dönem Kur'an elyazmalarının katalog ve envanterlerini hazırlamak ve bunlara ilişkin araştırmalarla Kur'an tarihine katkıda bulunmaktır. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik yani kadim Kur'an elyazmalarının analizlerini de içeren neşirleri yapmak için *Documenta Coranica* kurulmuştur (ss.1-3). Marx, bu serinin ilk yayını olan *Codex Amrensis 1*'i takiben Tübingen,⁷ British Library,⁸ Paris BNF,⁹ Kuveyt¹⁰ ve Şan'ā'¹¹ da bulunan nüshaların yayına hazırlık aşamasında olduğunu aktarmaktadır (s.5). Aslında kadim Kur'an elyazmalarının neşri yeni bir durum değildir. Marx'ın bu bölümde sunduğu tarihi süreci (ss.3-4) takip ederek bu alanda yapılmış çalışmaları hatırlayalım:

⁷ Ma VI 165 – *Codex Damascensis 1*.

⁸ Or. 2165.

⁹ Arabe 328e.

¹⁰ LNS 19ab – *Codex Amrensis 2*.

¹¹ DAM 01-27.1 – *Codex Sanaanensis 1*; DAM 01-29.1 ve DAM 01-25.1 – *Codex Sanaanensis 2*.

No.	Koleksiyon	Yayına Hazırlayan	Yıl
1	BNF – Paris	Sergio N. Nosedo & François Déroche	1998
2	British Library – Londra	Sergio N. Nosedo & François Déroche	2001
3	St. Petersburg ¹² ve Özbekistan ¹³	Efim A. Rezvan	2004
4	Topkapı Sarayı – İstanbul	Tayyar Altıkulaç	2007 ¹⁴
5	TİEM – İstanbul	Tayyar Altıkulaç	2007
6	Meşhedu'l-Hüseynî – Kahire ¹⁵	Tayyar Altıkulaç	2009
7	Şan‘ā’	Tayyar Altıkulaç	2011
8	MEFİ – Kahire ¹⁶	Tayyar Altıkulaç	2014
9	BNF – Paris	Tayyar Altıkulaç	2015
10	Tübingen	Tayyar Altıkulaç	2016
11	Āsitān-ı Kud̄s-i Raḡavī – Meşhed	Tayyar Altıkulaç	2017
12	‘Amr b. el-‘Āş	Éléonore Cellard	2018
13	Berlin	Tayyar Altıkulaç	2019

Tablo 1: Kadim Elyazma Mushaf Neşirleri (Kronolojik)

Kadim Kur’an elyazmalarını inceleme düşüncesi 18. yüzyıl itibariyle ifade edilmişse de neşirlerine dair çalışmaların 20. yüzyılın sonunda, 1990’lı yıllarda başlamış olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda ilk proje, *Amari* projesidir. Bu proje çerçevesinde Nosedo (ö.2008) ve Déroche tarafından ilk neşirler yapılmıştır. Hâlihazırda toplam 13 Mushaf neşirinin dokuz tanesi Tayyar Altıkulaç’ın müstesna çalışmalarıyla gerçekleşmiştir.

Birinci bölümde *Documenta Coranica* yayın serisindeki Kur’an elyazmalarının metodolojik olarak -geliştirilmiş versiyonuyla- *Amari* projesinin devamı olduğu vurgulanmaktadır. Bu yöntem her bir elyazma sayfanın transliterasyonunu sunmaktadır. Bu transliterasyon çalışmasında sekiz farklı renklendirme kullanılmaktadır. Bu renklendirme sistemi metnin okunurluk düzeyine, Kahire 1924 (Kral Fu’ad) Mushafı’na göre imla farklılıklarına, elyazmasının biçim ve muhtevasına dair analizleri içermektedir (ss.4-5). Kitapta radyokarbon testi ile ilgili müstakil iki bölüm olmasına rağmen bu bölüm de konuyu sınırlı bir çerçevede ele almıştır. Bu bağlamda Marx, ilk

¹² IOM RAS: Institute of Oriental Manuscripts – Russian Academy of Sciences (Rusya Bilimler Akademisi – Doğu Yazmaları Enstitüsü).

¹³ Katta-Langar, Buhara ve Taşkent.

¹⁴ Gözden geçirilmiş ikinci baskısı 2019 yılında yapılmıştır.

¹⁵ Bu elyazması halihazırda Kahire’de İslam Elyazmaları Vakfı Kütüphanesindedir (Evkâf Kütüphanesi). Bkz. Marx, “Introduction,” s.4.

¹⁶ MEFİ: Methafu'l-Fenni'l-İslâmî (Kahire İslam Sanatları Müzesi).

dört asra ait Kur'an elyazmalarında hattat bilgisine, nerede ve ne zaman yazıldığına ilişkin bir metnin olmadığını hatırlatarak bu konuda istisna Mushafı yani tarihleri bilinen nüshaları zikretmektedir. Örneğin İbnü'l-Bevvâb'ın (ö.413/1022) istinsah ettiği nüshanın ketebe (*colophon*) sayfasında 391/1000 yılı yazılıdır (s.5).¹⁷ Bu bağlamda Kur'an elyazmalarının tarihlerini tespit edebilmenin Kur'an tarihi araştırmaları için "merkezî bir role" sahip olduğu vurgulanmıştır (s.6).

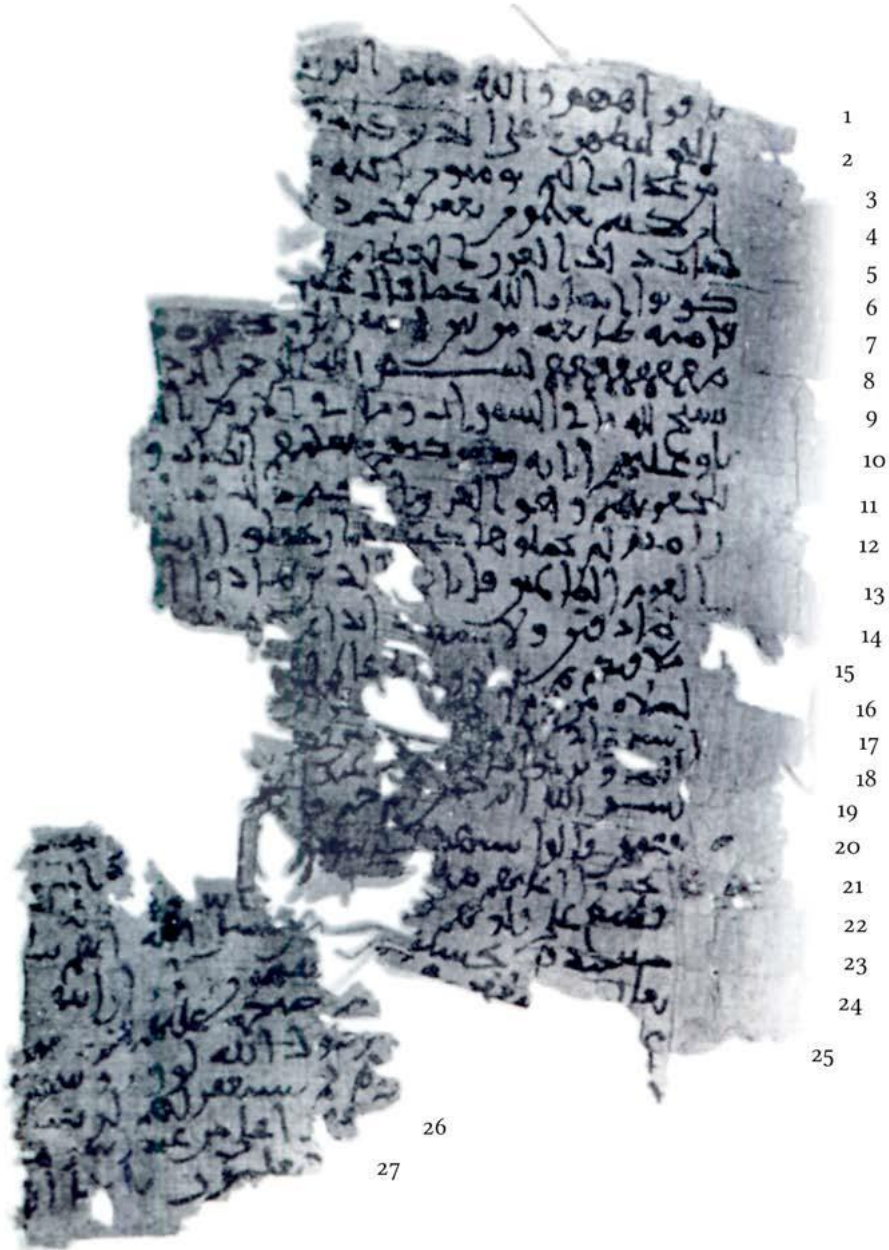
Birinci bölüm yukarıda sunduğum giriş konularından sonra yedi farklı koleksiyondaki¹⁸ 13 papirüsün neşri ve analiziyle tamamlanmaktadır (ss.14-38). Bölümde bir sayfada papirüs görseli karşı sayfada bu metnin transliterasyonu ve analizi bulunmaktadır. Bu analize dair hazırlanan işaret sistemi ise incelemenin sonunda bir tablo içinde sunulmuştur (s.38). Marx, halihazırda bilinen yedi papirüs koleksiyonu olmasına rağmen "daha fazla koleksiyon *online* ulaşılabilir hale gelince ve araştırmayı mümkün kılan veri tabanları kurulunca papirüs üzerine yazılı başka Kur'an sayfalarının gelecek yıllarda ortaya çıkacağına" olan kanaatini de dile getirmektedir (s.13). Aşağıda 61/eş-Şaff:8 – 63/el-Munâfikûn:9 ayetlerini içeren papirüs bir Kur'an sayfası yer almaktadır.¹⁹ Bu papirüs Kur'an sayfasına ilişkin tespit edilen (ss.32-33) imlâ ve *resm* özelliklerinden 10 örneği aşağıda hazırladığım tabloda açıklamalarıyla aktarmak istiyorum:²⁰

¹⁷ Bu Mushaf üzerine Prof. Dr. Mehmet Emin Maşalı'nın danışmanlığında yapılmış bir araştırma için bkz. Betül Özdirek, "İbnü'l-Bevvâb Mushafı ve İmlâ Yapısı" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2017).

¹⁸ Koleksiyonlar şunlardır: Egyptian National Library (Kahire), Michaélides Collection, Rockefeller Collection (Kudüs), Leiden University Library; Bibliothèque nationale et universitaire (Strasbourg), Neues Museum (Berlin). Bkz. Marx, "Introduction," ss.9-12.

¹⁹ Bu papirüs ilk kez A. Grohmann'ın "The Problem of Dating Early Qur'ans" isimli makalesinde yer almıştır. Bkz. *Der Islam* 33 (1958), ss.213-231. Bu papirüs görselinin burada yayımlanmasına izin veren Michael Marx'a teşekkür ederim.

²⁰ Tablodaki Kahire 1924 görselleri "corpuscoranicum.de" sayfasından alınmıştır (05.11.2021).

Görsel 1: 61/eş-Şaff:8 - 63/el-Munâfikûn:9 Ayetlerini İçeren Papirüs Kur'an Sayfası

Satır	Ayet	Papirüs	Kahire 1924	Açıklama
1	61/8	بِأَفْوَاهِهِمْ	بِأَفْوَاهِهِمْ	Kahire nüshasında çeker bulunmaktadır; ancak papirüs sayfada <i>med</i> için <i>elif</i> harfi vardır.
1	61/8	النُّورِ	نُورِهِ	Kahire'den farklı olarak harf-i tarif vardır. ²¹
7	61/14	فَقَامَتْ	فَقَامَتْ	Kahire'de açık <i>te</i> ile yazılan lafız, papirüs sayfada kapalı <i>te</i> ile <i>he</i> harfi formundadır.
7	61/14	إِسْرَائِيلَ	إِسْرَائِيلَ	Kahire'den farklı olarak kelimedede <i>elif</i> harfi vardır.
7	61/14	وَكَفَرَتْ	وَكَفَرَتْ	Kahire'de açık <i>te</i> ile yazılan lafız, papirüs sayfada kapalı <i>te</i> ile yazılmıştır.
9	62/1	السَّمَوَاتِ	السَّمَوَاتِ	Kahire nüshasında çeker bulunmaktadır; ancak papirüs sayfada <i>med</i> için <i>elif</i> harfi vardır.
10	62/2	الْكِتَابِ	الْكِتَابِ	Kahire nüshasında çeker bulunmaktadır; ancak papirüs sayfada <i>med</i> için <i>elif</i> harfi vardır.
12	62/5	التَّوْرَةَ	التَّوْرَةَ	Lafız Kahire'den farklı bir formda, çeker ve kapalı <i>te</i> yerine uzatma <i>elifi</i> ve harften ayrı kapalı <i>te</i> formundadır. <i>Tevrât</i> lafzının resmi papirüste farklıdır.
12	62/5	بِحَمَلِهِ	بِحَمَلِهِ	Kahire'de ötre ile belirtilen okuyuş papirüs sayfada <i>vāv-elif</i> şeklinde belirtilmiştir.
16	62/9	لِلصَّلَاةِ	لِلصَّلَاةِ	Papirüste <i>şalât</i> kelimesinde <i>lām</i> harfinin uzatması <i>vāv</i> ile değil, <i>elif</i> harfi ile. Dolayısıyla <i>şalât</i> lafzının resmi papirüste farklıdır.

Tablo 2: Papirüs Kur'an Sayfası ile Kahire 1924 Mushafı'nın Karşılaştırılması

İkinci bölüm 7-10. yüzyıllara ait papirüs üzerine yazılı özel (*private*) ve ya resmî (*business/official*) Arapça mektuplardaki ayet iktibaslarının tespiti ve incelemesini konu edinmektedir. Bu araştırmada yaklaşık olarak 780 mektup analiz edilmiştir (s.65). Tespit edilen ayet iktibasları üç ayrı kategoride incelenmiştir: (1) Besmele, kelime-i şehâdet gibi Kur'an ifadeleri (*formulae*), (2) dört kelimedenden uzun olmayan kısa iktibaslar ve (3) tam ayet

²¹ *Nûrihi* kelimesi papirüste hatalı bir şekilde yazılmıştır. Bu hata bölgede uygulanan bir kıraat aşinalığından kaynaklanabilir. Zira bu lafız, İbn Keşir, Hamza, el-Kisâ'î ve Hafş, 'Âşim'dan rivayetle *muẓâf* olarak okumuşlardır: (مُتَّئِ نُورِهِ). Diğer taraftan Nâfi', Ebû 'Amr, İbn Âmir ve Ebû Bekr yine 'Âşim'dan rivayetle lafız tenvinli ve *râ* harfi üstünlü okumuşlardır: (مُتَّئِ نُورِهِ) [Bkz. İbn Mucâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, tah. Cemâluddin Muhammed Şeref (Tahtâ: Dâru's-Şahâbe li't-Turâs, 2007), s.441]. Dolayısıyla *mutimmin nûrahu* kıraati, işitmeye dayalı bir kâtip hatası olarak *mutimmu'n-nûrahu* şeklinde yazılmış olabilir. Bu, sesin yazıya dönüşmesi sürecinde Arapça gramere vakıf olmamanın doğurduğu bir hatadır.

iktibasları (s.44). Bu çerçevede yazarın tespit ettiği kullanımlardan bazı örnekler sunmak istiyorum:

- Hem özel hem de resmî mektuplar Bismele ile başlamıştır (ss.45-46).
- Hamdele hem *rabbu'l-‘ālemīn* kısmıyla birlikte hem de bu ifade olmaksızın *ve lillāhi/fe-lillāhi'l-ḥamd* eklenerek mektuplarda geçmiştir (ss.46-48).
- Kelime-i şehâdet'in ilk kısmı ve ikinci kısmı özel ve resmî mektuplarda kullanılmıştır (ss.49-50).
- Farklı versiyonlarıyla taşliye (*ṣallā'llāhu ‘aleyhi ve sellem*) mektuplarda yazılmıştır (ss.50-51).
- Müslümanlara yazılan mektuplarda *selāmun ‘aleykum* ifadesi farklı formlarda geçmiştir (ss.51-53).
- Tâhâ suresi 47. ayetin "*es-selāmu ‘alā men ittaba‘a'l-hudā*" kısmı tek bir papirüs mektupta gayr-i Müslimlere özel bir selam ifadesi olarak kullanılmıştır (s.53).
- *İnşā‘allāh* mektuplarda yer alan bir Kur'an ifadesidir (ss.54-56).
- Ḥasbele (*ḥasbunā'llāhu ve ni‘me'l-vekil*) mektuplarda bir kapanış ifadesi olarak yer almıştır (s.56).
- Kısa ayet iktibasları arasında *subḥāna'llāh, fe-tevekkel ‘alā'llāh, innā lillāhi ve innā ileyhi rāci‘ūn* ifadeleri zikredilmiştir (s.58).
- Uzun ayet iktibasları ise sadece dokuz mektupta bulunmuş ve birçok mektupta bu ayetlerin öncesinde *ḳāle'llāhu* veya *ḳavlu'llāh* ifadeleri yazılmıştır (s.59).

Yazarın bu tespitlerini mektuplarda zikredilen ayet atıflarına dayanarak Kur'an'ın o dönemin günlük yaşamındaki rolünü değerlendirmesi takip etmektedir (ss.65-66). Yazar değerlendirmesine şu istatistiki bilgileri verecek başlamaktadır: Yaklaşık olarak 780 mektup analiz edilmiştir. Sadece dokuz tanesi (%1) uzun/tam ayet metni içermektedir. Kısa iktibaslar eklendiğinde dahi ayetler 50 mektupta (%7) geçmektedir. "Bu da mektupların ilgili olduğu günlük yaşam meselelerinde Kur'an'ın önemli bir rol oynadığı anlamına gelmektedir" (s.65). Bu çıkarım yeniden değerlendirmeyi hak etmektedir. Çünkü öncelikle sözlü kültürü göz önünde bulundurmak gerekir. Bununla birlikte 780 yüksek bir sayı olabilir ancak 400 yıllık zaman dilimi düşünüldüğünde böyle bir çıkarım yapabilmek için yeterli değildir. Bu sonucu değiştirebilecek yeni papirüslerin keşfedilme ihtimali de söz

konusudur. Ayrıca özel veya resmî mektuplarda ayet iktibasları yer almayabilir. Bu tür ifadelerin kullanılmaması Kur'an'ın günlük hayatta rolü olmadığı anlamına gelmez.

İkinci bölüm, "Mektuplaşarak Yürütülen Gelenekler" başlığıyla hem edebi literatürde nakledilen hem de Judeo-Arabî ve Christian-Arabî papirüs mektuplardaki muhteva ve biçim değişikliklerini detaylı incelemektedir (ss.66-77). Ayrıca İslam öncesi papirüs mektuplara dayanarak bu dönemin dinî kimliğinin analizi ikinci bölümde yer bulmaktadır (ss.74-76). Bölüm sonunda papirüs mektuplarda tespit edilen ayet kullanımları bir tabloda ek olarak sunulmuştur (ss.77-85). Bu liste karşılaştırma yapmak ve bütün kullanımları bir arada görebilmek için faydalıdır.

Üçüncü bölüm bu papirüs keşifleri arasında 717 hukuki dokümanda bulunan ayet atıflarını ele almaktadır (s.87). Bu inceleme üç kategoride yapılmıştır: (1) Kelime-i şehâdet gibi şahidin imzasından/isminden sonra eklenen ibareler (2) kısa Kur'an ifadeleri ve (3) ayet iktibasları (s.87). Araştırmaya evlenme ve boşanma belgelerinde tespit edilen ayet atıfları da eklenmiştir (ss.101-107). Örneğin iki ayrı boşanma belgesinin birinde 2/el-Bakara:230; diğerinde 4/en-Nisâ':130. ayetleri zikredilmiştir (s.107). Bütün bu dokümanlar projenin veri tabanında erişime açıktır.²² Araştırmasının sonucunda yazar, İslam öncesi dilin özelliklerini taşıyan (idyomatik) hukuk dilinin İslam'dan sonra Kur'an ile bağlantılı hale geldiğini söylemektedir. Ona göre bu durum, Kur'an'ın zamanla daha iyi bilindiğine ve günlük yaşamda daha fazla yer bulduğuna işaret etmektedir (s.107). Yazarın bu tespiti ikinci bölümden tamamen farklı bir sonucu gözler önüne sermektedir.

Kitabın dördüncü ve papirüsler üzerine son bölümü, Arapça papirüs muskalarda yazılı ayet atıflarını konu edinmektedir. Çömlek, parşömen ve kumaş/dokuma üzerinde mevcut olanlar da bu incelemeye eklenmiştir. Diğer bölümlerde de ifade edildiği gibi yazar, son yıllarda Arapça papirüs yayınında ciddi bir artış olmasına rağmen hala bunun küçük bir oran olduğunu vurgulamaktadır. Şöyle ki "tahminen 80.000 Arapça papirüsün sadece %3-4'ü yayınlanmıştır" (s.4). Arapça papirüs muskalarda ağırlıklı olarak şifa, muhafaza ve bereket amaçlı ayet atıfları yer almıştır. Bu araştırmada ulaşılan sure veya ayet atıfları şunlardır: "1/el-Fâtiha; 2:137; 2:255; 2:256-257; 2:278; 2:284-286; 7:182; 9:128-129; 18:97-98; 19:1; 20:1; 24:29-30; 30:4; 36:1-12; 42:1-2; 50:39-45; 79:46; 94/el-İnşirâh; 112/el-İhlâş; 113/el-

²² Arabic Papyrology Database (APD), <<https://www.apd.gwi.uni-muenchen.de/apd/project.jsp>> (05.11.2021).

Felak; 114/en-Nās” (s.122). Bu iktibaslardaki kıraat farklılıkları ve papirüs üzerindeki yazım hataları da bu bölümdeki incelemenin konusu olmuştur (ss.123-130).

Radyokarbon Testiyle (¹⁴C) Tarihlendirme

Beşinci bölüm radyokarbon testiyle tarihlendirme konusunun arka planını ve sonuçlarını ele almaktadır. Bu yöntem ilk kez *Coranica* projesiyle büyük ölçüde Kur’an elyazmalarına uygulanmıştır (s.139). Yazar hem parşömen hem papirüs nüshaların bu yöntemle nasıl tarihlendirildiğine odaklanmakta, yöntemin zorluklarını ve faydalarını tartışmaktadır. Yazar bu yöntemin Doğu yazmalarına uygulanmasına ilişkin kısa bir tarih sunmaktadır: Radyokarbon yöntem 1949 yılında Nobel Ödül sahibi Willard F. Libby (ö.1980) tarafından keşfedilmiştir. Bu yöntem öncelikle arkeolojik araştırmalarda kullanılmıştır. Bu alanda yöntemin uygulanması, üzerinde çalışılan parçaların büyük olması bakımından kolay da olmuştur. Ancak elyazmaları söz konusu olunca “Çalıştığı elyazmasından büyük bir parçayı kim tahrip etmek ister veya bunun için izin alabilir?” sorusu gündeme gelmiştir. 1970’lerin sonunda AMS²³ teknolojisinin uygulanmasıyla bu yöntem daha geniş bir alana ulaşmıştır. Çünkü radyokarbon testi için maddi delil olarak artık çok daha küçük parçalara (1 cm²) ihtiyaç söz konusudur (s.140). Bu bağlamda öncü çalışma Ölü Deniz Yazmaları (Kumran Yazıtları) üzerine yapılmıştır. Bu testin sonucu yeni tartışmalara yol açmış ve bir örneklik oluşturmuştur (s.140). Yazarın zikrettiği diğer bir aşama Antik Mısır üzerinedir. Bir proje kapsamında Mısır’a ait 200’ün üzerinde obje tarihlendirilmiştir (s.144). Ancak konu İslami yazmalara gelince bunun az bir oranda olduğu görülmektedir. Yazar bu tespitini iki sebebe dayandırmaktadır: Birincisi yöntemin pahalı olması; ikincisi kadim bir elyazmasının küçük bir parçası dahi olsa tahrip edilmesi düşüncesi (s.145). Bu bağlamda beşinci bölüm *Coranica* projesi özelinde radyokarbon yöntemi uygulamalarını detaylı bir şekilde okuyucuyla buluşturmuştur.

Kitabın altıncı ve son bölümü Kur’an elyazmalarının radyokarbon testiyle tarihlendirilmesi tecrübesini ele almaktadır. Yazarlar bu bölümde temel olarak şunları vurgulamaktadırlar: *Coranica* projesi bünyesinde 50’den fazla belgeye bu test uygulanmıştır. Bunlardan dördü Kur’an elyazmasıdır: Tübingen (Ma VI 165), Berlin (We. II 1913; ms. or. fol. 4313) ve Leiden (Cod. or. 14.545b/c). Radyokarbon ölçümlerine göre bu nüshalar tahmin edilenden daha erken döneme tarihlendirilmektedir (s.188). Bu bölümde

²³ *Accelerator Mass Spectrometry*: Hızlandırıcı Kütle Spektrometrisi.

ölçümlerden örnek figürler ve grafikler de sunulmuş; bu çerçevede sonuçlar kapsamlı tartışılmıştır. Şimdiye kadar 14 Kur'an elyazmasının radyokarbon testiyle tarihlendirilmesi yapılmıştır. Bu bölümde sunulan bu listeyi (s.216) burada paylaşmak faydalı olacaktır:

No.	Koleksiyon	Elyazması	Zaman Aralığı (Miladi)	Hat (Déroche 1983)
1	Birmingham	1572a	568–645	Ḥicāzī I
2	Şan'ā'	DAM 01-27.1	606–649	Ḥicāzī I
3	Berlin	Ms. Or. fol. 4313	606–652	Ḥicāzī II
4	Şan'ā'	DAM 01-29.1	633–665	Ḥicāzī I
5	Tübingen	Ma VI 165	649–675	Kūfī B Ia
6	Leiden	Cod. or. 14.545a	652–763	Kūfī B Ib
7	Leiden	Cod. or. 14.545b Cod. or. 14.545c	652–763	Kūfī B Ia
8	Leiden	Or. 8264 (papirüs)	653–766	Kūfī B II'ye yakın
9	Berlin	We. II 1913	662–765	Kūfī B Ia
10	Berlin	We. II 1919	670–769	Kūfī C III
11	Leiden	Or. 6814	680–798	Kūfī B II
12	Stuttgart	Sig. isl. 18	690–877	Kūfī B Ib
13	Münih	Cod. arab. 2569	720–880	Kūfī D IV
14	Münih	Cod. arab. 2817	725–886	Kūfī D IV

Tablo 3: Radyokarbon Testi Uygulanan Kur'an Elyazmaları

Peki, bu radyokarbon testi yönteminden önce Kur'an elyazmalarını tarihlendirmede ne yapılıyordu veya test yapılmaması durumunda ne yapılmaktadır? Déroche'un geliştirdiği bir sistem takip edilmektedir. Bu sistem elyazmalarının paleografik karakterlerine göre kronolojik bir değerlendirmeye dayanmaktadır (s.192). Bütün bu tecrübelerle rağmen bugün elyazma Kur'an araştırmalarının temel tartışma konularından biri, radyokarbon testin ne kadar sağlıklı sonuçlara ulaştığıdır. Zira bu test parşömen veya papirüsü tarihlendirmektedir. Metnin yazılı olduğu malzeme kadim olabilir ancak bu, yazının aynı tarihe ait olduğu anlamına gelmemektedir. Böylelikle yazı analizinin önemi ortaya çıkmaktadır. Buna dair Déroche'un şu değer-

lendirmesini kaydedelim: “Son yayınlar radyokarbon (14C) yöntemine itimat etmede kendinden fazla emin görünse de son söz filolog, tarihçi veya paleografa aittir” (s.147).

Sonuç olarak bu eser, yaklaşık 10 yıllık araştırmaların analizlerini içermektedir. Kitabın her makalesi soruları, sonuçları ve kaynaklarıyla bu alandaki araştırmacılar için yönlendirici bir muhteva sunmaktadır. Her bir bölüm birbirini takip eden ve tamamlayan bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla kitapta bir muhteva bütünlüğü söz konusudur. Eserin dili Kur’an tarihine ve elyazmalarına dair terminolojiyle ve literatürle ilgili olanların takip edebileceği bir düzeydedir. Bu bağlamda Kur’an ve Mushaf tarihi araştırmaları için kapsamlı bir katkı sunmaktadır. Batı’da Kur’an araştırmalarının köklü bir mâzîsi vardır. *Qur’ân Quotations Preserved on Papyrus Documents, 7th – 10th Centuries And The Problem of Carbon Dating Early Qur’āns* başlıklı bu çalışma da bu literatürün içerisinde yerini almıştır.